

Sympathie voor een monster

De afbeelding van Medusa, het vrouwelijke monster met het slangenhaar uit de Griekse mythologie, is al vanaf de oudheid een dankbaar motief in de kunst. Zij roept angst op of sympathie, of beide. Het ligt er maar aan welke verbeelding van de mythe je voor ogen krijgt.

De Griekse mythologie bestaat uit een bonte verzameling prachtige verhalen die ons een kijkje geven in de houding van de Grieken ten opzichte van hun godenwereld. En die ons ook vaak verklaringen proberen te geven voor zaken waar wij in de mensenwereld mee worstelen. In de komende nummers van *Kleio* willen we aandacht schenken aan enkele van die verhalen. We starten deze serie met het verhaal van Medusa.

In de klassieke oudheid kende jong en oud het verhaal van Medusa en de held Perseus die haar door middel van een list wist te doden. Medusa, de monsterlijke vrouw met de gevreesde blik in de ogen die elk levend wezen in steen veranderde, was de nachtmerrie van velen. Kinderen zal zijn voorgehouden dat zij hen zou komen halen als ze ondeugend waren. Bakkers lieten haar portret op hun ovens plaatsen om te voorkomen dat iemand die ongevraagd zou openen. En krijgers tooiden hun schild met het Medusahoofd ter afschrikking of droegen een afbeelding van haar op de borst (waaronder Alexander de Grote).

Medusa is ook daarna in de kunst vaak afgebeeld en dan bijna altijd als het monster uit de Griekse verhalen. Toch is het maar de vraag of dit monsterlijke imago in de oudheid wel zo algemeen geldend was.

Drie monsterlijke zussen

Het beeld van Medusa als monster heeft zijn basis in de Helleense traditie. Medusa ('de koningin') vormde samen met haar zusters Stheno ('de sterke') en Euryale ('de vérspringende') de Gorgonen ('de verschrikkelijken'). De eerste bron die de Gorgonen vermeldt, is Homerus in zijn *Odyssee* in (waarschijnlijk) de achtste eeuw v.Chr. Hij verwijst kort naar hen als bewoners van de onderwereld.

De Griekse schrijver Hesiodos gaf in dezelfde eeuw een meer concrete beschrijving van de drie monsterlijke gezusters in zijn *Theogonia* ('Godenstamboom'). Zij zouden kinderen zijn van de zeegoden Phorcys en Ceto en hij omschreef ze als monsters met slangen in plaats van haren. Daarnaast hadden hun gezichten de kenmerken van overledenen: uitpuilende ogen,

uitstekende tong en lijkvlekken. Medusa onderscheidde zich in één belangrijk opzicht van haar zusters: zij was als enige van het drietal sterfelijk. De Gorgonen woonden op een eiland dat ver in het westen in de stroom van Okeanos lag, waar de nacht heerste. Daar bewaakten ze de tuin van Hera, een soort aards paradijs waarin de Boom met de Gouden Appels stond, appels die onsterfelijkheid boden. De tuin lag tevens aan de rand van de onderwereld. Zowel de Gouden Appels als het hoofd van een Gorgo spraken natuurlijk tot de verbeelding en vele dapperen ondernamen pogingen om appel of hoofd te bemachtigen. Want met een van de appels zou de held onsterfelijk worden en met het hoofd van een Gorgo als afschrikwekkend wapen onoverwinnelijk. Voor het hoofd kwam alleen dat van de sterfelijke Medusa in aanmerking. Maar elke poging was tot mislukken gedoemd omdat niemand voorbij de Gorgonen kon komen. Zij bezaten immers het ultieme wapen: ogen die elk levend wezen ter plekke versteenden. Het bewijs daarvan was te vinden bij de toegang van de tuin die volstond met versteende beelden van mensen en dieren die ooit geprobeerd hadden die tuin binnen te gaan. ▶

Hans Vermeer is redacteur van *Kleio*.

Een gorgonenkop op een Attische drinkschaal uit Cerveteri, ca. 520 v.Chr. Bron: Cabinet des médailles de la Bibliothèque nationale de France (Leagros-groep).

De held Perseus deed de zoveelste poging het hoofd van Medusa in bezit te krijgen. Daarbij kreeg hij hulp van de goden Hermes en Athene. Hermes gaf hem gevleugelde schoenen waarmee hij de verre reis snel kon uitvoeren. Athene gaf hem haar opgepoetste schild. Na allerlei omzwervingen lukte het Perseus om met behulp van de gevleugelde schoenen bij de tuin van Hera te komen. Daar wist hij Medusa te overmeesteren, haar blik te ontwijken en haar te benaderen via het spiegelbeeld in het schild. Toen zij zich via dat spiegelbeeld in de ogen keek, versteende ze. Perseus onthoofde haar, borg het hoofd op in een speciale zak en bracht het naar de godin Athene die het op haar borstschild plaatste.

Medusa met nimfen

De Helleense visie op Medusa wordt verwoord door Homerus en Hesiodos. Zij kenden de Gorgonen een monsterlijk uiterlijk toe, maar ook een goddelijke oorsprong (wat blijkt uit de onsterfelijkheid van de zussen van Medusa). Maar als je de vele ruïnes van de Grieks-Romeinse nederzettingen in Klein-Azië bezoekt, valt je op dat je het geschetste beeld niet of amper tegenkomt. Nergens de kop met slangenharen, de uitpuilende ogen, de slagstanden en de uitstekende tong. Je ziet daar juist Medusahoofden omringd door festoenen en hoorns van overvloed of omgeven door gevleugelde nimfen. Vaak zie je haar ook afgebeeld op sarcofagen. Dit andere beeld van Medusa gaat waarschijnlijk terug op een ouder godsbeeld dat stamt uit de tijd vóór de Helleense overheersing en dat toen vooral in Anatolië populair was. Namelijk het beeld van Medusa als de Grote Godin, de heerseres over leven en dood, en in die

hoedanigheid zowel schenkster van vruchtbaarheid als begeleidster van de doden naar de onderwereld. Dit imago van Medusa als de Grote Godin gaat in de Romeinse tijd overheersen, zoals blijkt uit de *Metamorfosen* van de Romeinse schrijver Ovidius rond het begin van onze jaartelling. Volgens deze auteur was Medusa helemaal niet van goddelijke oorsprong, maar volledig menselijk. Ze zou een beeldschone vrouw zijn geweest met een prachtige haardos, een vrouw die door vele mannen werd begeerd. Maar omdat zij priesteres was in de tempel van Athene moest zij maagd blijven en wees zij elk aanzoek plichtsgetrouw af. Ze had echter de domme pech dat de zee-god Poseidon zijn oog op haar had laten vallen. Hij veranderde zich in een vogel, zocht haar op in de tempel en verkrachtte haar. Athene was furieus dat haar tempel was ontwijd en koelde haar woede... op het slachtoffer! Zij veranderde de prachtige haardos van Medusa in een nest giftige slangen, gaf haar gezicht de monsterlijke vorm en de ogen de levensgevaarlijke blik. Zo maakte ze elk contact met medemensen onmogelijk en veroordeelde Medusa daarmee tot absolute eenzaamheid.

Helleens of Romeins?

Waarschijnlijk het meest bekende beeld dat betrekking heeft op de mythe van Perseus en Medusa is het bronzen beeld van de Italiaanse kunstenaar Benvenuto Cellini uit de zestiende eeuw, dat te zien is in Florence. Perseus is afgebeeld als de held met het afgesneden hoofd van Medusa in zijn hand en haar lichaam aan zijn voeten. De ogen van Medusa zijn gesloten om de bezoekers te beschermen tegen haar blik.

Sarcofaag met een afbeelding van Medusa op de uiteinden. Gemaakt tussen 150 en 180, gevonden in Frygië in het huidige Turkije. Bron: Walters Art Museum.

Op het eerste oog lijkt dit kunstwerk zich te baseren op de Helleense traditie rond Medusa zoals dat uit de geschriften van Hesiodos naar voren komt en zien we de triomfantelijke held die het monster Medusa heeft overwonnen. Het voetstuk waarop het beeld staat (waar onder andere bokkenkoppen op staan afgebeeld), versterkt die opvatting. Maar als je dan naar het beeld zelf kijkt, bekruipt je steeds meer het gevoel dat dat niet klopt. Want het hoofd van Medusa wordt dan wel omhuld door slangen, maar het gezicht doet helemaal niet monsterlijk aan. Integendeel, het is juist het gezicht van een mooie vrouw met een uitdrukking die zich het beste laat omschrijven als berustend. En het lichaam aan de voeten van Perseus is zeker niet dat van een monster. Je krijgt dan ook sterk de indruk dat je hier de Medusa ziet zoals Ovidius die heeft beschreven, de van oorsprong mooie vrouw die via de hand van Perseus geslachttoferd wordt door de goden.

Het beeld van Cellini laat je op een andere manier naar de hoofdpersonen van het drama kijken. Medusa lijkt nu eerder slachtoffer terwijl de houding van Perseus met de neerwaartse blik niet bepaald voldoening uitstraalt over zijn daad. Om maar te zwijgen over de rol die de godin Athene in het geheel speelt, die een slachtoffer eerst veroordeelt tot absolute eenzaamheid en haar vervolgens ook nog laat doden. Wat de Hellenen overigens heel vanzelfsprekend gevonden zullen hebben. Want in de handen van de Griekse goden waren de mensen tenslotte niet meer dan speelgoed.

In de Romeinse versie van de mythe mag Medusa dus wel een monster zijn, maar dan is het toch een monster waar je sympathie voor kunt opbrengen, een sympathie die later ook het monster van Frankenstein op zou roepen. Beiden zijn immers niet als monster geboren, maar door anderen tot monster gemaakt. ■

Websites

Er valt nog veel meer interessants te vertellen over Medusa. Hans Vermeer verzamelde enkele websites, met onder andere een documentaire en een website waarop de verschillende visies op de mythe rond Medusa worden aangekaart. Zie www.vgnkleio.nl.

Perseus met het hoofd van Medusa van Benvenuto Cellini. Loggia dei Lanzi in Florence.

